

KRONIJK – CHRONIQUES

Colloquia

De rurale samenleving in de 19de eeuw.

Bedenkingen geïnspireerd door het boek van A. VERHULST, *Précis d'histoire rurale de la Belgique*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1990.

Het werk is gegroeid uit de lessen die de auteur tijdens het academiejaar 1982-1983 doceerde aan de U.L.B. in het kader van de binnenlands Franquileerstoel. De kritische bibliografie werd aangevuld tot 1989 en ook de inhoud werd verrijkt met de meest recente bevindingen. A. Verhulst laat zijn overzicht eindigen met het Ancien Régime en hij verklaart die terminus door te verwijzen naar het geheel nieuw bronnenmateriaal dat vanaf de Franse Tijd is ontstaan. Het is een zwak argument, omdat de manier waarop de historische informatie werd geregistreerd bijzaak is (tenzij voor de toegesproken studenten) en omdat de auteur zelf uitstekend vertrouwd is met de statistische bronnen. Van veel groter betekenis is toch dat de continuïteit in de ontwikkeling van het platteland vanaf de vroege Middeleeuwen, door de auteur op een overtuigende wijze aangetoond, pas langzaam verdwijnt na 1850. Het is in ieder geval jammer dat het overzicht niet werd uitgebreid tot 1875 of 1900; de visie van de auteur op de verdere ontwikkeling zou de contemporanisten van groot nut kunnen zijn. Vandaar deze bespreking of beter uitgedrukt deze enkele overwegingen naar aanleiding van het verschijnen van dit belangrijk werk. Het boek met de bescheiden titel getuigt inderdaad van een zeldzaam vermogen tot synthetiseren en van kritisch inzicht om uit de omvangrijke literatuurstroom datgene te distilleren wat bijdraagt tot een betere kennis van de ontwikkeling van onze economische cultuur.

Er zal verder weinig worden ingegaan op de historische feiten, zoals ze door A. Verhulst worden vermeld. Over slechts één uitspraak, die de 19de eeuw betreft, zal worden uitgebreid. Het historische verhaal zal vooral de specialisten boeien van de Middeleeuwse geschiedenis en van de Moderne Tijden. Gepoogd wordt lessen te trekken uit het betoog voor het onderzoek van de rurale samenleving in de 19de eeuw. Twee aspecten komen dan op de voorgrond; de aandacht voor de ontwikkelingen op lange termijn, voor de fundamentele continuïteit in de evolutie, en de integrale benadering van de rurale geschiedenis.

De aanleiding om deze aspecten nader te bespreken is het colloquium over "De landbouw in België en Nederland, 1780-1880" dat in maart 1990 werd georganiseerd aan de V.U. Brussel door het Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis. Het ging toen overwegend over de agrarische economie en niet zozeer over de landelijke samenleving. De bijeenkomst heeft aangetoond dat de kennis van de landbouweconomie in de beschouwde periode snel toeneemt en dat macro-economische benaderingen uitermate nuttig zijn geweest voor het meten van de economische vooruitgang. Eensgezindheid over de groeicijfers is er echter niet en die ontbreekt nog meer als naar verklaringen van de vastgestelde feiten wordt gezocht. Zo is er een discussie aan de gang over de groei van de netto agrarische produktie in de loop van de eerste helft van de 19de eeuw in de provincie Oost-Vlaanderen, het gebied dat het vroegst een hoge ontwikkeling kende. Met alle cijfers bij de hand komen Ph. Kint en M. Goossens, om slechts deze auteurs te noemen, tot conclusies die sterk uiteenlopen, wat, althans gedeeltelijk, voortvloeit uit de gebreken van het bronnenmateriaal en uit de vele manipulaties die de cijfers moeten ondergaan om tot leesbare reeksen te komen. Tevens blijkt dat de kennis van de niet-economische context nog vele hiaten vertoont.

Er is echter nog meer aan de hand. De indruk bestaat dat geobserveerde veranderingen in de eerste helft van de 19de eeuw, bijvoorbeeld in de produktie of wijzigingen in de bedrijfsgrootte of de areaalbezetting – als ze al niet te wijten zijn aan de deficiënte informatie – wel eens onnodig veel aandacht opeisen en dat al te

diepzinnige verklaringen worden gezocht voor deze verschijnselen. Wie, zoals A. Verhulst, een specialist in de historische geografie, de heel lange termijn overschouwt, zal de betekenis van die schommelingen herleiden tot hun ware proporties; min of meer recurrente bewegingen met een beperkte amplitude rond een fundamentele ontwikkelingslijn die meerdere eeuwen overspant. Het kan niet voldoende worden benadrukt dat we tenminste tot 1870 te maken hadden met de biologische landbouw, i.e. een wijze van telen zonder kunstmeststoffen, pesticiden, herbiciden en zelfs zonder (veel) mechanische hulpmiddelen. Het is pas in de periode 1850-1900, ruwweg vanaf 1875, dat de wereld kon veranderen doordat voedsel goedkoper werd en vooral doordat de bevoorrading permanent verzekerd was dank zij de moderne transportmiddelen. Voor de eerste keer in de geschiedenis van de mensheid was het meest elementaire, m.n. de voedselvoorziening, blijvend verzekerd, althans in West-Europa, en kon de aandacht verlegd worden naar het realiseren van andere doelstellingen. De agrarische samenleving heeft het voedselprobleem nooit kunnen oplossen, de industriële wel. Het is zelfs een exogeen element geweest, de 'agricultural invasion', dat op een voor onze boeren trouwens dramatische wijze een einde heeft gemaakt aan de eeuwenoude ontwikkelingslijn.

De gegevens die de biologische landbouw ook nog gedurende het grootste deel van de 19de eeuw kon inzetten, waren in ons land en zeker in Vlaanderen al eeuwen gekend. Wat in de 14de eeuw bestond, werd nog tot in de vorige eeuw verbeterd, aangevuld en in een groter gebied toegepast. Het optimaler benutten van de bodem is een proces geweest dat werd gekenmerkt én door traagheid én door continuïteit. De basisgegevens waren vrijwel onveranderlijk, wel werden ze in wisselende combinaties ingezet en zorgde de accumulerende kennis voor perfectionering van het geheel. Er is geen plaats voor een agrarische revolutie als gedurende eeuwen fundamenteel dezelfde elementen in het combinatie spel worden betrokken. Geen revolutie, maar wel enkele mirakels die de continuïteit zo langdurig hebben bevorderd, die de productiviteit van de ingezette middelen hebben opgedreven zodat een snel in aantal toenemende bevolking toch nog met de eigen landbouwopbrengsten

kon overleven. De aardappel, een nieuw element, werd volkomen ingepast in de traditionele bedrijfsvoering en zorgde er voor dat wat bestond bleef voortbestaan.

Continuïteit en verandering moeten in het onderzoek van de landbouw in de 19de eeuw beter dan tot dusver gebeurde uit elkaar worden gehouden en dan zal blijken dat de voortzetting van het oude ontwikkelingspatroon nog lange tijd overheerste. Wat werd er in de loop van de eerste helft van de vorige eeuw aan het oude patroon toegevoegd en welke elementen verloren gaandeweg hun invloed? Het is niet zo duidelijk. Hoe kan de al of niet grote stijging van het agrarisch produkt in bijvoorbeeld Oost-Vlaanderen verklaard worden? Het is goed mogelijk dat de opbrengsten op de goede akkergronden niet meer konden stijgen en dat de vooruitgang met de oude middelen werd gerealiseerd op de minder vruchtbare bodems. De vraag is dan welke impulsen er werkzaam waren, zodat die gronden meer aandacht kregen. Het vraagstuk is complex en zal geen oplossing krijgen als uitsluitend economische informatie verwerkt wordt.

Deze voorlopige conclusie brengt ons bij het tweede aspect in het werk van A. Verhulst dat aandacht vraagt, m.n. de door hem gevolgde methode om de rurale samenleving in zijn samenhang te bestuderen. De economische ontwikkeling staat weliswaar centraal maar het zijn vooral de fysische, sociale, politieke en culturele omgevingsfactoren die worden doorgelicht om de agrarische situatie te verduidelijken. Ieder historicus weet dat economische prestaties slechts ten dele het resultaat zijn van rationeel economisch denken en handelen en dat de gehele maatschappelijke context medebepalend is. Rekening houden met die complexe omgeving is echter geen eenvoudige zaak omdat de reële invloed van de talloze variabelen moeilijk te meten of zelfs maar te beschrijven is. Wat A. Verhulst schrijft is in ieder geval wel overtuigend, boeiend en inspirerend. Ook voor de 19de eeuw is een meer geïntegreerde aanpak nodig om te kunnen doordringen in de mechanismen die de rurale samenleving beheersten.

Zeker nu de vruchten van het kwantitatief economisch onderzoek op de leestafel liggen, is er opnieuw behoefte aan micro-onderzoek

waarin de aandacht zou worden gericht op het ontrafelen van het ingewikkelde netwerk van omgevingsfactoren die de economische resultaten beïnvloedden. Er zitten nogal wat leemten in die kennis van die omgeving en al is er nog veel te verduidelijken over de invloed van marktorganisatie, belastingdruk, produktiekosten, toegang tot kennis of krediet en andere economische variabelen, de sociale en institutionele beperkingen waren nog talrijker en zeker niet minder determinerend. Ze zijn vooral slecht gekend. De eigendomsverhoudingen in de 19de eeuw waren onrechtvaardig, maar waren ze in de gegeven omstandigheden ook inefficiënt? Het antwoord is niet bewezen. De trage verspreiding van het in Vlaanderen reeds eeuwen succesvolle rotatiestelsel kan te maken hebben gehad o.m. met de pachtwetgeving, de bevolkingsdruk, de afstand tot de markt, enz., maar ook met de ongeletterdheid waardoor de traditiegebondenheid van de bevolking onaangetast bleef. Heel de 19de eeuw door kloegen staatsagronomen trouwens over de inertie die ze bij de kleine boer ontmoetten. Traagheid heeft een functie, maar welke? Het aantal vragen kan moeiteloos worden vermenigvuldigd want weinig is met zekerheid bekend. De enkele recente studies over de rurale samenleving van de vorige eeuw, waarover we thans beschikken, tonen aan dat een vruchtbaar onderzoeksterrein vrijwel braak is blijven liggen sedert het verschijnen van de werken van Vliebergh en Ulens.

Professor Verhulst eindigt zijn boek met een gewaagde uitspraak waarop een reactie niet kan uitblijven. Vanaf omstreeks 1725, zo schetst hij de evolutie, kende het platteland een gunstige periode tot ca. 1780. Dan was vooral in Vlaanderen het bevolkingsoptimum overschreden, waren de pachtprijzen te hoog opgelopen en nam de verpaupering zienderogen toe. In het tweede kwart van de 19de eeuw werd de crisis nog erger door het wegvallen van de huisnijverheid, de oogstmislukkingen en de toenemende invoer van landbouwprodukten uit het buitenland. Zijn besluit uit het gekende verhaal is:

“La cause fondamentale de cette crise doit toutefois être cherchée dans la spéculation foncière des propriétaires ecclésiastiques, nobles et bientôt urbains, peu soucieux de réinvestir les gros bénéficiaires

qu'avait procurés au XVIII e siècle une agriculture prospère et fermant ainsi l'accès à la propriété aux paysans qui, dans leur majorité, ont dû y renoncer" (p. 185).

Schuldig verzuim wordt dus de oorzaak genoemd. Had de crisis dan echt vermeden kunnen worden door een minder zelfzuchtig optreden van kapitaalbezitters? Stedelingen hebben de druk op de grond- en pacht prijzen verhoogd, maar zonder de tussenkomst van speculanten zou de situatie niet fundamenteel verschillend zijn geweest. De extreme bevolkingsdruk maakte de toestand hoe dan ook onhoudbaar. Theoretisch kan een herverdeling van de uitbatingen overwogen worden: deze oefening geeft dan in 1846 aan ieder plattelandsgezin in Oost-Vlaanderen en exploiteerbare oppervlakte van 2,1 ha, waarvan 1,5 ha bouwland. Zelfs als we onderstellen dat de gronden vrij waren van hypotheekrenten kon de herverdeling slechts zeer tijdelijk en onvolledig de nood lenigen. Voor welke investeringen kon het toen overvloedig aanwezige kapitaal worden ingezet? In de agrarische economie hadden ze weinig kunnen veranderen; de rol van kapitaalgoederen was nog beperkt en innovaties waren er nauwelijks te introduceren. Wat technisch kon werd trouwens gerealiseerd; de transportfaciliteiten werden snel verbeterd en Vlaanderen werd op dat gebied niet benadeeld.

Investeringen in de nijverheid zijn in Vlaanderen niet geheel uitgebleven, maar ze waren beperkt in omvang, zelfs in Gent. Waarom? Moesten er ernstige investeringskansen zijn geweest, dan zou kapitaal niet voor problemen hebben gezorgd: het zocht vruchteloos naar rendement. Nogmaals kan een oefening bedacht worden: een moderne textielnijverheid in 1840, goed voor honderdduizend arbeidsplaatsen. Het is dan wel nodig zich zorgen te maken over de afzetmarkt voor die reusachtige industrie en over de honderdduizend(en) overgebleven werkzoekenden, gewezen spinners en wevers.

Er was geen oplossing. Hoe is Vlaanderen in die miserabele situatie terecht gekomen? Het antwoord kan worden afgeleid uit het boek van A. Verhulst. De Vlaamse landbouw is erg vroeg gestart met het realiseren van reële economische groei, die onvermijdelijk in te grote mate werd omgezet in demografische groei. Lange tijd

ging er van de bevolkingsaanwas zelfs een stimulans uit voor de economische activiteit. Het volhouden van de economische groei was het grote probleem dat zich in de biologische landbouw met zijn lage "production possibility frontier" scherp begon te stellen op het einde van de 18de eeuw. Op demografisch gebied waren de begrenzingsen veel minder dwingend. Van dan af was het een pogen om te overleven tot een volgende stap kon worden gezet in het verhogen van de grondproductiviteit of in de tewerkstelling. Die stap werd elders gezet en Vlaanderen moest na 1870 de "agricultural invasion" ondergaan. De omgevingsfactoren waren in die tijd al wel zodanig veranderd dat een gedeeltelijke heroriëntering van de economie in Vlaanderen, zij het zeer moeizaam, mogelijk werd.

Vlaanderen is te vroeg van start gegaan en toen de grenzen van de groei waren bereikt moest nog bijna een eeuw worden gewacht op echt nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden. Geen enkele interne herschikking van de toen gekende middelen zou voor 1870 de toestand wezenlijk hebben kunne veranderen. Wat ons moet interesseren is niet in de eerste plaats de neergang van Vlaanderen, maar de enorme creativiteit die toen werd opgebracht en waardoor een complete ramp vermeden werd.

Jules Hannes.

Le Centenaire du 1er Mai 1891 à Fourmies

Du 1er au 4 mai 1891, un Colloque scientifique a été organisé par l'Ecomusée de la région de Fourmies-Trélon dans l'Avesnois (France, département du Nord) pour à la fois commémorer et étudier, avec ses conséquences, la fusillade qui a causé à Fourmies 9 morts et 35 blessés, le 1er mai 1891. Ce jour-là, les ouvriers du textile décident, malgré les injonctions patronales, de faire la grève et de défiler en l'honneur de la fête du travail. Les autorités publiques font appel à l'armée et c'est le drame.

L'Ecomusée a confié la présidence du Colloque à Madeleine Reberieux¹ et s'est acquis la collaboration d'historiens et de sociologues de l'Institut Fédératif de Recherches sur les sociétés industrielles (C.N.R.S., Lille), du Greco 55 "Travail et travailleurs en France au XIXe et XXe siècle", du Centre de Recherche en Histoire des Mouvements Sociaux et du Syndicalisme de ParisI ainsi que d'historiens et de politologues belges.

Dans la présentation, Madeleine Reberieux justifia la démarche choisie qui, après avoir cerné au plus près la fusillade, l'a replacée au carrefour de plusieurs séries. La première vise à expliquer, en analysant d'abord la condition ouvrière dans le bassin textile à l'époque puis l'état d'esprit du patronat. Le deuxième parcourt les diverses lectures de l'événement, son incidence sur la vie politique puisque l'élection de Paul Lafargue à Lille peut être liée aux remous divers qui ont suivi. En abordant les tensions sociales à l'époque en particulier en Belgique et dans les mines du Pas-de-Calais, la problématique de Fourmies s'est enrichie de même qu'en traitant de différents 1er mai.

Jean-Louis Cappat a analysé au plus près les faits qui ont abouti à la fusillade et suivi l'affaire jusqu'aux funérailles des victimes et à la répression judiciaire. André Pierrard a retrouvé les échos dans la presse puis dans la littérature politique et l'historiographie. Tous les deux, très engagés par ailleurs dans le combat social, ont déjà publié in extenso les résultats de leurs minutieuses recherches dans un livre sorti de presse en mars 1991, *La Fusillade de Fourmies* (Miroirs, Editions Nord Pas-de-Calais). Ils se fondent sur les meilleures sources et notamment sur des enquêtes orales dont ils donnent la liste mais négligent malheureusement souvent les références précises. Ils n'ont pas oublié les conditions sociales de la vie ouvrière ce qu'ont aussi approfondi avec bonheur trois jeunes historiens de l'Université de Lille III, MM. Kasdi, Klawinski et Lassaux. Odette Hardy-Hémery, professeur dans cette même

1. Ancien professeur à l'Université de Paris, Madeleine Reberieux est notamment présidente de la Société d'Etudes Jaurésiennes.

Université, a décrit l'enrichissement d'un patron lainier, François Boussus, de Wignehies, près de Fourmies auquel sa position socio-économique conféra un rôle-clef dans le déclenchement de l'émeute. Monique Kieffer, de l'Université de Luxembourg, spécialisée dans l'histoire parlementaire de l'époque, a donné le compte-rendu du débat parlementaire. Il est vrai que la fusillade de Fourmies a entraîné des rebondissements politiques d'autant que la mécanique répressive aboutit au procès d'Hippolyte Culine, le dirigeant local et, au niveau socialiste national, de Paul Lafargue. Celui-ci, en remportant l'élection partielle d'octobre-novembre 1891 à Lille a posé un des jalons qui renforça le socialisme en France à la fin du XIXe siècle. Ce sont les problèmes dont ont traité Jacques Girault de l'Université de Paris I et Félix Codaccioni de Lille III.

Etant donné que le sous-préfet d'Avesnes, un des responsables de la répression, était d'origine juive, le massacre de Fourmies donna rapidement libre-cours à une interprétation anti-sémite dont s'empara le journaliste bien connu Edouard Drumont dans un petit volume paru en février 1892, "Le secret de Fourmies". Madeleine Reberieux le commenta au Colloque. Jérôme Grondeux, agrégé d'histoire, s'attarda sur les représentations privilégiées dans la littérature et dans la presse de l'époque d'une des jeunes filles tombées dans la fusillade ainsi que du curé de Fourmies qui chercha à s'interposer. Ces interventions ont pris place dans la partie intitulée "Usages et mémoires".

Parmi les exposés sur les tensions sociales dans l'Europe du Nord-Ouest², il faut souligner la nouveauté et la valeur de ceux de Jacques Liébin, Directeur de l'Ecomusée du Centre (Bois-du-luc, La Louvière) sur la grève générale dans les bassins industriels wallons en 1891 et de Jean-Louis De Laet, Archiviste de la ville de Charleroi, sur les émeutes de mars 1886 au pays de Charleroi. Les deux politologues de l'Université de Bruxelles, Serge Deruette et Pascal Delwit qui ont traité avec un bel enthousiasme l'un du parti

2. L'exposé de F. Moret sur Jaurès et celui de Joël Michel sur la violence anti-ouvrière dans l'Europe du Nord-Ouest n'ont pas été faits. Espérons qu'ils trouveront place dans la publication annoncée des Actes du Colloque.

Socialiste Républicain (et non de Paul Conreur comme annoncé au programme) et l'autre de la question sociale en Belgique après les émeutes de 1886 ont repris fondamentalement les thèses de Marcel Liebmann sur le sujet en apportant des informations neuves. Un chercheur du groupe Greco 55 analysa, de son côté, les conflits dans les mines du Pas-de-Calais.

Pour terminer la partie historique du Colloque, furent évoqués les 1er mai tragiques de Haymarket (Chicago), de Varsovie en 1905 et de 1919 en France par des spécialistes de ces émeutes avant de parler du 1er mai en Italie, en Allemagne, en Suisse, au Brésil en enfin en France où les positions syndicales et politiques furent analysées tour à tour.

A propos du 1er mai en Belgique, nous signalerons une étude d'ensemble depuis les origines, très illustrée, due à Geert Van Goethem et éditée par l'Amsab à Gand³. Par ailleurs, l'Institut Liégeois d'Histoire Sociale a mis sur pied au Musée de la Vie Wallonne du 27 avril au 11 mai 1990 une exposition conçue et réalisée par Linda Musin et Marc Lorneau "100 ans de premier mai en province de Liège", dont le catalogue constitue une contribution utile à l'histoire du socialisme.

Marinette Bruwier
Université de Mons, Hainaut.

Staats- en Natievorming in Willem I's Koninkrijk

Op 19 en 20 april 1991 organiseerden dr. C. A. Tamse (Rijksuniversiteit Groningen) en prof. E. Witte aan de VUB een congres over de staats- en natievorming in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Bij de Vlaamse contemporanisten, die hun onderzoek momenteel vooral op de twintigste eeuw concentreren kan de vraag

3. *De Roos op de Revers.*

rijzen of het nog wel zinvol is aan de periode 1815-1830 vandaag nog een colloquium te wijden. Het antwoord hierop is om meer dan één reden bevestigend.

In de eerste plaats werd de jongste tien jaar vernieuwend onderzoek verricht over deze periode, zij het meer in Nederland dan in Vlaanderen. Op het congres is gebleken dat dit onderzoek inderdaad noopt tot de herziening van het traditionele beeld dat we van het beleid van koning Willem hebben.

Slechts twee voorbeelden om dit te illustreren. Prof. Art bracht de eerste resultaten naar voren van een lopend onderzoek over de petitiebeweging op het Oost- en Westvlaamse platteland. Daarbij wordt de band gelegd met de sociaal-economische situatie. Een eerste conclusie is alvast dat de stelling dat het succes van de petitiebeweging alleen toe te schrijven is aan de druk van de clerus, niet langer houdbaar is. Een minstens even belangrijke verklaringsfactor was de weinig rooskleurige sociaal-economische situatie waarin de plattelandsbewoners verkeerden.

Dr W. Fritschy toonde aan de hand van vergelijking met andere monarchieën aan dat het negatieve oordeel over het financiële beleid van koning Willem moet worden genuanceerd en gerelateerd dient te worden aan de economische ontwikkeling.

De grote verscheidenheid van onderwerpen die op het congres behandeld werden is een ander bewijs van de hernieuwde wetenschappelijke belangstelling voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De referaten kunnen rond een drietal thema's worden gegroepeerd. Bij de politieke geschiedenis werd aandacht besteed aan de onderlinge verhouding tussen monarchie, parlement en grondwet, aan de buitenlandse politiek, aan het kerk- en onderwijsbeleid en aan de pers. Ook de voordracht van dr. H. Amersfoort over de landmacht werd in een ruimer politiek kader geplaatst. De ontwikkeling van een beroepsleger naar een leger van dienstplichtigen was mede het gevolg van een conflict tussen de vorst en de Tweede Kamer.

Onder het thema economische geschiedenis werd de focus gericht op het financiële beleid, de rol van de Société Générale en de infrastructuurpolitiek. Aspecten van het cultuurbeleid van de vorst

werden geanalyseerd in de lezingen over de universiteiten en Willem I's rol als verzamelaar van en opdrachtgever voor kunstwerken.

Tenslotte werd ook aandacht besteed aan de opstelling van bepaalde sociale groepen: de plattelandsbevolking en de adel.

Deze grote verscheidenheid van onderwerpen neemt niet weg dat de band gelegd werd met het centrale thema van het congres: de staats- en natievorming en de rol die Willem I daarbij al dan niet heeft gespeeld.

Aan de acta van het congres wordt momenteel de laatste hand gelegd.

Dirk Luyten
Aspirant NFWO-VUB

Doctorale Proefschriften – Thèses de Doctorat

Richard BOIJEN, *Taaltoestanden en taalwetgeving in het Belgische leger, 1830-1940. Kroniek van een lange lijdensweg*, K.U.L., 1991, promotor: L. Wils.

Eind oktober 1830, nog tijdens de gevechten met de Hollandse troepen, decreeteerde het Voorlopig Bewind dat het Frans de enige taal in het leger zou zijn voor de administratie, het bevel en de officierenopleiding. Pas 108 jaar later, door de taalwet van 30 juli 1938 kwam aan dit Frans overwicht wettelijk een einde.

In onze studie hebben we getracht na te gaan waarom het zo lang duurde voor die verandering er kwam en welke hierbij de rol was van de diverse politieke partijen, de regering, de drukkingsgroepen, de legerleiding en de koning.

Aan de basis van de toestand lag het zo goed als niet gecontesteerd beginsel dat eenheid van taal zou leiden tot eenheid van het land. Het leger was hierbij de uitvoerder bij uitstek. Hieruit

volgde dat het afbreken van het principe van eenheid van bevel en de oprichting van eentalige eenheden zouden leiden tot de splitsing van het leger en bijgevolg tot de splitsing van het land.

Hierbij moeten we aanstippen dat dit geen typisch Belgische toestand was. Gedurende zeer lange tijd konden de voorstanders van eentalige eenheden alleen maar naar Zwitserland verwijzen, waar in het leger meer dan één taal gebruikt werd. Ook in Canada werd lange tijd alleen het Engels gebruikt. Pas in de zeventiger jaren van deze eeuw werden de franstalige Canadezen in hun taal aangevoerd en opgeleid. Het groot verschil, en dat zou voor problemen zorgen, was dat de Vlamingen geen minderheid vormden.

Door de taalwetten op het leger van 2 juli 1913, 7 november 1928 en 30 juli 1938 zou de achterstand weggewerkt worden. Als middel om via een omweg tot Vlaamse eenheden met Vlaams bevel en Vlaams kader te komen, zetten de vlaamsgezinden zich eveneens in om de gewestelijke rekrutering te laten aanvaarden. Door dit systeem, waarbij de dienstplichtigen in eigen streek zouden blijven, moesten er noodzakelijkerwijze eentalige eenheden komen.

In de 19e eeuw was het taalprobleem in het algemeen en zeker in het leger nog een bijzaak. De legeroverheid zag wel in dat een leger met een eentalig kader en met het uitsluitend gebruik van één taal, die dan nog door de meerderheid der soldaten niet gesproken of verstaan werd, problemen moest geven. Maar veel verder gaan dan via circulaires te verklaren dat het “wenselijk” was dat het kader, en vooral dan dat der onderofficieren, aandacht aan het Nederlands zou wijden, was er niet bij. De elite, het officierenkader, bleef buiten schot. Bij de bespreking van de organieke wetten op de Militaire School van 1834 en 1888 kregen de vlaamsgezinden er slechts met veel moeite door dat “les éléments de la langue flamande” op het programma van de school kwamen.

De vlaamsgezinde druk zou sterker worden bij het begin van deze eeuw. De problematiek rond de invoering van de algemene dienstplicht en de afschaffing van het lotelingensysteem waren daar niet vreemd aan. Het was wel typerend voor hun zwakte dat de vlaamsgezinden er in 1909 niet en in 1913 slechts gedeeltelijk in slaagden een weinig aan de taaltoestand in het leger te veranderen.

Om in 1913 zijn militieontwerp in alle rust gestemd te krijgen had regeringsleider en minister van Oorlog de Broqueville een apart taalontwerp ingediend. Door behendig te manoeuvreren en met de hulp van de vlaamse liberalen was hij erin geslaagd de vlaamsgezinden met een kluitje in het riet te sturen. In de wandelgangen werd gefluisterd over het afwijzen van de Vlaamse eisen door koning Albert. De taalwet van 1913 was een vrij mager begin: officieren moesten wat Nederlands kennen, de dienstplichtigen zouden hun elementaire opleiding in hun taal krijgen en een Vlaamse onderofficierschool werd in het vooruitzicht gesteld.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog zou het probleem brutaal op tafel gegooid worden. De legerleiding gebruikte de omstandigheden om het Vlaams feit verder te negeren en maakte zelfs geen begin met de toepassing van de taalwet. De eerste circulaire over het taalgebruik verscheen pas in januari 1916. Het ontstaan en de verspreiding van het activisme in België en Nederland maakte de overheid nog wantrouwiger tegenover de vlaamsgezinden, hetgeen bij dezen de radicalisering verder in de hand werkte, wat op haar beurt weer gevolgd werd door een strengere repressie. Het publiek afwijzen in oktober 1916 van de vernederlandsing na de oorlog van de universiteit te Gent en de verbanning van aalmoezenier Vandermeulen in de zomer van 1917, sloegen voor de frontbeweging de deur definitief dicht. Ze was, nadat stafchef Ruquoy de studiekringen verboden had, verplicht in de clandestiniteit onder te duiken. Door haar "Open Brieven" liet zij goed weten dat ze nog niet uitgeteld was.

Het aandringen van de ministers Van de Vyvere, Helleputte en Pouillet binnen de regering en van Van de Perre, Van Cauwelaert en Hoste daarbuiten, leidde slechts tot enkele vage beloften. In dat verzet tegen de vlaamsgezinde eisen stond koning Albert op de eerste rij. Door in 1917 zijn vertrouwensmannen de generaals Ruquoy en De Ceuninck tot resp. stafchef en minister van Oorlog aan te stellen was hij wel degelijk de feitelijke machthebber in het leger. Onder geen beding mochten de officieren en de wallinganten misnoegd worden. De mooie woorden van de Broqueville waren ook weinig meer dan oogverblindend. Pas nadat de activisten de

zelfstandigheid van Vlaanderen uitgeroepen hadden, realiseerden de overheid en de koning zich, na bijna vier jaar oorlog, dat er een probleem was!

Die afwijzende houding zou verstrekkende gevolgen hebben. Van Cauwelaert, die omwille van de overheidsonwil de fronters niets concreets kon aanbieden, verloor zijn greep op die groep zodat er een niet meer te lijmen breuk tussen de vlaamsgezinden ontstond. Maar ook tussen een aantal flaminganten en België zou een kloof groeien.

Na de oorlog kwam er van de vage regeringsbeloften aanvaankelijk niets in huis. De vlaamsgezinden en het minimumprogramma werden bij de regeringsvorming te Loppem genegeerd, de franstalige universiteit van Gent werd snel heropend en de interpellatie van de drie Van's in mei 1919 afgewezen.

Ook op legervlak was men niet wijzer geworden. Het taalontwerp dat minister van Oorlog Devèze in 1922, in het kader van zijn ambitieus plan tot reorganisatie van het leger, indiende was gebaseerd op een sterk verscherpte tweetaligheid. Tegen de voorgestelde taalexamens stak in wallingantische, maar ook in militaire kringen een hevige storm van protest op. Bij de vlaamsgezinde katholieken ging Van Cauwelaert in het verzet, maar hij moest het afleggen tegen het gematigde, terug ministeriabel geworden trio Van de Vyvere, Pouillet en Helleputte. Hij werd in de minderheid gesteld en nam ontslag als voorzitter van de Katholieke Vlaamse Kamergroep, die uiteen viel.

De taalwet kwam echter niet op de parlementaire agenda. Wegens het fel verzet tegen zijn legerplannen had Devèze ontslag genomen. Zijn militiewet voorzag wel een vorm van gewestelijke rekrutering, maar bepaalde tegelijkertijd dat de eenheden gemengd moesten blijven. Devèze's opvolger, Forthomme, ging in 1924 over tot een experiment met eentalige groepen, maar dat diende alleen maar om tijd te winnen en om aan te tonen dat het zo niet ging.

De legerreorganisatie zou er dan komen onder de katholiek-liberale regering Jaspar. De taalwet van 7 november 1928 voorzag eindelijk Vlaamse compagnies, die tot bataljons moesten samengevoegd worden telkens het aantal dat toeliet. Door te aanvaarden dat

de volledige opleiding, waaronder ook het bevel viel, moest gebeuren in de taal van de soldaat, werd het heilige principe van eenheid van bevel in feite doorbroken.

De wet bleef ontoereikend. Dat zag zelfs de Generale Staf in: met grotere taaleenheden zou het beter gaan, maar dan zou het land in gevaar komen. Hierbij werd gretig naar het activisme en de frontbeweging gewezen om de onbetrouwbaarheid van de Vlamingen aan te tonen.

Vooraf *De Standaard*, en later *Nieuw Vlaanderen* en *Elckerlyc* zouden blijven aandringen op een herziening van de wet. Belangrijke argumenten vonden de vlaamsgezinden in de gepubliceerde cijfers van de taalkeuze der dienstplichtigen. Hieruit concludeerden zij dat er in Vlaanderen eigenlijk geen echte taalminderheid was, die beschermd diende te worden: geen 8% van de dienstplichtigen van 1930 kozen in Vlaanderen voor de Franse taalrol. Daarnaast lag de Vlaamse aanwezigheid in het arrondissement Brussel hoger dan gevreesd werd. Het was echter wachten op een gunstige gelegenheid om de eisen in een taalwet om te zetten.

Die gelegenheid kwam er einde 1936 bij het afkondigen van de Belgische onafhankelijkheidspolitiek. Een gevolg van die nieuwe politiek was dat het leger versterkt diende te worden en hiervoor was de steun van de katholieke vlaamsgezinden nodig. Om die te verkrijgen diende er een nieuwe taalwet op het leger te komen. In december van dat jaar legde de regering een ontwerp neer.

Het was echter niet veel meer dan het herkauwen van de wet van 1928. Met de steun van de Vlaams-nationalisten en zich baserend op een degelijk werkstuk van het Katholiek Vlaams Oud-Hoogstudentenverbond konden de vlaamsgezinde katholieken in de commissie het ontwerp sterk amenderen en een akkoord bereiken met de wallinganten. Hoeksteen was het proportionaliteitsbeginsel: in de te splitsen Militaire School zouden in elke afdeling slechts zoveel kandidaten aangenomen worden als nodig waren voor de eentalige eenheden. Volgens de commissie konden die eentalige eenheden zelfs tot divisies gaan. Om tegemoet te komen aan de Walen werden de taalexamens afgezwakt en werd aanvaard dat

lagere officieren hun carrière konden maken in de eenheden van hun taalkeuze.

In de Kamer zou het echter snel mislopen. De minister van Landsverdediging, generaal Denis, hield met de steun van de socialisten de boot af en deed het broze akkoord tussen flaminganten en wallinganten afspringen. Het was Van Cauwelaert die, door op tafel te kloppen bij Denis, Van Zeeland en Spaak, na lange parlementaire strijd, waarbij het ontwerp tweemaal naar de commissie werd teruggezonden, het zo belangrijke proportionaliteitsbeginsel aanvaard kreeg. Hij moest er echter mee instemmen dat zolang er niet voldoende Vlaamse kandidaten waren – en het zag er naar uit dat dat nog niet voor morgen was – het tekort in de Vlaamse eenheden opgevuld zou worden door officieren, die in de Franse afdeling opgeleid waren.

De taalwet werd in het Vlaamse landsgedeelte goed ontvangen. Bij de wallinganten en unitaristen was dat veel minder. Een ontgoochelde Franse militaire attaché schreef: “La Belgique a été dominée pendant 100 ans par les Wallons. Elle le sera désormais par les Flamands. La roue à tournée”. Dat was wel voorbarig. Langs Vlaamse zijde was er nog niet veel enthousiasme te zien om naar de Militaire School te gaan. Het antimilitarisme, dat bij velen in feite een anti-Belgicisme was, leefde nog sterk. Maar ook de overheid deed niets om het Vlaams wantrouwen weg te nemen. Zoals in augustus 1914 maakte ze nu ook van de omstandigheden gebruik om onder het mom van *Salus Patriae*, *Suprema Lex* de wet niet toe te passen.

In de strijd om eentalige eenheden stonden de vlaamsgezinde katholieken er in feite alleen voor. Slechts bij het tot stand komen van de taalwet van 1938 konden zij op een positieve inbreng van de Vlaams-nationalisten rekenen. Dat was zeker niet het geval geweest in 1928. Toen gaven zij de indruk alleen maar Van Cauwelaert in het nauw te willen brengen. Langs Vlaams-liberale kant was het meer dan stil en steun van de Vlaamse socialisten was er evenmin. In 1928 hadden zij veel geroepen en tijdens het debat in de Kamer amendementen naar voren gebracht, maar die hadden geen ander doel dan de meerderheid te doen springen. Daar waar het had

moeten gebeuren, gebeurde het niet. In de gemengde legercommissie (waarvoor zij bedankt hadden), en in de centrale commissie (waar Kamiel Huysmans maar aanwezig was op één bespreking van het klein tiental dat aan het taalontwerp gewijd was) hadden zij het laten afweten en aldus toegelaten dat hun Waalse partijgenoten stokken in de wielen staken. Bij de bespreking van de wet van 1938 hadden zij bij de eerste belangrijke stemming resoluut de zijde van Denis gekozen en aldus het commissiewerk in gevaar gebracht.

In het verzet tegen de Vlaamse eisen betreffende het leger speelde koning Albert, ondanks zijn zalvende woorden, een niet te onderschatten rol. Alhoewel hij tijdens de Eerste Wereldoorlog de indruk gaf zich na de vijandelijkheden niet meer te verzetten, zou hij blijven druk uitoefenen op de regeringen om de Vlaamse eisen af te wijzen. De legerleiding zat op dezelfde golflengte en leed, zoals de vorst en vele anderen, aan een frontbewegingssyndroom. Evenals de twee belangrijkste ministers van Landsverdediging, de Broqueville en Devèze, gebruikten zij het alibi van 's lands eenheid om de bevoorrechte positie van het Frans te vrijwaren.

De vrees dat de splitsing van het leger de splitsing van het land zou meebrengen werd aanvankelijk ook gedeeld door een aantal flaminganten. Ook bij de wallinganten was hieromtrent geen eensgezindheid. Het leidde zelfs tot een breuk in de *Assemblée Wallonne*, waar de federalisten en separatisten zich van de unitaristen afscheurden en de *Ligue d'Action Wallonne* vormden. Eensgezindheid was er bij de wallinganten van alle strekking en ook bij de militairen om de taalexamen af te wijzen. Daarbij konden zij ook niet aanvaarden dat (in Vlaanderen dan) de streektaal de moedertaal was. De Franse taal minderheid in Vlaanderen moest beschermd worden.

Het verzet tegen de taalwetgeving in het leger was zeer groot. Bij de andere taalwetten ging het ook om gelijkschakeling, maar eerder om een principiële, waarbij de tweetaligheid in Wallonië beperkt bleef. Bij de taalwet van 1938 was het anders: wilde een Waal officier worden dan diende hij Nederlands te kennen, ook wanneer hij heel zijn leven in Wallonië bleef. De tweetaligheid in één richting was hierdoor voorbij.

Dat verzet bleek ook uit het stemgedrag. Bij de andere taalwetten was de discrepantie tussen de Vlaamse en franstalige voorstemmers niet groter dan 10%. Bij de taalwet op het leger van 1938 was die echter zeer groot: 95% van de Vlaamse parlementsleden stemden voor tegen slechts 32% van de Waalse en 64% van de Brusselse.

Deze cijfers, gevoegd bij dat hardnekkig verzet tegen de taalexamens, tonen aan dat het zich verschuilen achter 's lands eenheid slechts een egoïstische reflex was om de eigen machtspositie te behouden. De taalwet van 1938 betekende de feitelijke gelijkschakeling tussen de Vlamingen en de Walen en tussen het Nederlands en het Frans. Dit verklaart o.i. dan ook, waarom het zo lang duurde voor die wetgeving er kwam.

Georgi VERBEECK, *Historiografie en politieke cultuur. 'De weg naar het fascisme' in het DDR-geschiedenisbeeld. Een vergelijkend perspectief*, KUL, 24 april 1991, Promotor: R. De Schryver.

Voorliggend proefschrift biedt een historiografie-kritische analyse van de wijze waarop een centraal probleem uit de Duitse en Europese contemporaine geschiedenis in beeld wordt gebracht, met name de ontstaans- en ontwikkelingsvoorwaarden van het fascisme op Duitse bodem (cf.: 'der Weg der Deutschen in den Nationalsozialismus'). Als zodanig is de vraagstelling nauw verbonden met de these van de 'deutscher Sonderweg', zonder deze evenwel in al haar aspecten te onderschrijven. Het interpretatiemodel dat door de geschiedeniswetenschap in de voormalige DDR werd gehanteerd, dient hierbij als uitgangs- en vergelijkingspunt. Beoogd wordt minder een doorlichting van een wetenschapspraktijk of historische infrastructuur, dan wel een inhoudelijke analyse van een geschiedenisbeeld met zijn politiek-ideologische connotatie.

In de opbouw van de studie vallen chronologische en thematische afbakening grotendeels samen. *Hoofdstuk 1* behandelt de ontstaans- en ontwikkelingsvoorwaarden van het fascisme binnen het kader van de burgerlijke maatschappij vanaf het midden van de 19e eeuw. Aan

bod komt tevens het bredere debat omtrent de historische continuïteit tussen conservatisme, rechts-radicalisme en fascisme, alsook de discussie over de problematische relatie tussen conservatisme en marxisme. *Hoofdstuk 2* belicht het beeld van de Novemberrevolutie 1918/19 en de naoorlogse revolutionaire crisis als onmiddellijke voedingsbodem voor de opkomst en het succes van het rechts-radicalisme. *Hoofdstuk 3* gaat in op de 'relatieve stabilisering' van de Weimarrepubliek en onderzoekt de wenselijkheid van een comparatief fascisme-model. *Hoofdstuk 4* behandelt de overgang naar de nationaal-socialistische dictatuur tijdens de eindfase van de Weimarrepubliek. Met 'Machtergreifung' en 'Gleichschaltung' werd de 'weg naar het fascisme' afgesloten. *Hoofdstuk 5* biedt een overzicht van de laatste ontwikkelingen in de DDR-historiografie en besluit met een beschouwing over de wisselwerking tussen historische beeldvorming en politieke legitimatie in het licht van de omwenteling van 1989.

Een centraal gegeven in deze studie vormt de verhouding tussen historiografie en 'politieke cultuur'. Dit laatste concept wordt overigens voldoende ruim gedefinieerd om het ook op een niet-democratisch systeem, zoals met name het autoritaire DDR-socialisme, te kunnen toepassen. De perceptie van de 'weg naar het fascisme' alsook de wijze waarop met de 'historische belasting' uit het nationale verleden werd afgerekend, illustreerden de ideologische aanspraken van het 'reëel bestaande socialisme' op Duitse bodem. In de geritualiseerde politieke cultuur van de DDR vervulde de antifascistische consensus de functie van 'civic religion'. De 'Wende' van 1989 luidde niet alleen het einde van politiek-historische pretenties in, maar plaatste meteen ook de problemen van de (dubbele) verdringing en van een onvoltooide 'Vergangenheitsbewältigung' op de dagorde.

Deze studie eindigt met een aantal kritische beschouwingen over inhoud en functionaliteit van een geschiedenisbeeld waarin de historie als een nationaal epos wordt geconcipieerd en waarin harmonie en consensus, identiteit en continuïteit tot dogma's van het historisch bewustzijn worden verheven.

Dat geschiedenis en geschiedschrijving een dermate belangrijke rol speelden in wat zich trots als 'het andere Duitsland' wenste te profileren, kan op het eerste gezicht enige verwondering wekken. Het ontbrak deze kunstmatige constructie als produkt van de naoorlogse machtspolitiek in Europa, zo lijkt het althans, immers aan iedere historische bestaansreden. Had dit 'andere Duitsland' immers niet gebroken met alle nationale tradities en stelde het zichzelf niet voor als een radicale breuk met de fallikante 'Fehlentwicklung' die de natie én Europa in de 20e eeuw tot tweemaal toe aan de rand van de afgrond had gebracht? In werkelijkheid bracht historie één van de belangrijkste fundamenten aan waarop de tweede Duitse staat zich gegrondvest wist. Het nationale verleden werd op een wijze gereconstrueerd, waaruit moest blijken dat het 'socialisme op Duitse bodem' de enig juiste uitkomst van een lange historische ontwikkeling was. Het naakte bestaan zelf alsook de glorieuze verwezenlijkingen van deze staat werden er voor de eeuwigheid door vastgelegd.

Partij en staat in de DDR presenteerden zich graag als de rechtmatige erfgenamen van de onbelaste erfenis uit de Duitse geschiedenis. 'Humanistische', 'democratische', 'vooruitstrevende' en 'vrijheidslievende' tradities die het verleden rijk was geweest, vonden een natuurlijke thuishaven in haar maatschappelijke ordening. De onbeantwoorde verwachtingen uit het verleden naar staatkundige eenheid en sociale bevrijding zouden in de 'eerste arbeiders- en boerenstaat van Duitse makelij' bewaarheid zijn geworden, zo wilde het een zorgvuldig gekoesterd zelfbeeld. De DDR was de belichaming, de behoedster en de testamentaris van alle positieve en behartenswaardige tradities uit het verleden. Een nationaal-patriottische revolutiecyclus omvatte de 16e-eeuwse boerenrevoltes, de anti-Napoleontische bevrijdingsoorlogen, de proletarische opstand van 1918 en het verzet tegen de gruwelen van het Derde Rijk. Het politieke signaal was duidelijk: de Bondsrepubliek werd gedegradeerd tot vergaarbaken van al het verwerpelijke dat datzelfde verleden had voortgebracht.

De politieke machtswisseling in het begin van de jaren zeventig deed geen afbreuk aan het zoëven geschetste geschiedenisbeeld. In

tegendeel, 'nationale' ambities vergrootten stelselmatig de aanspraken op het historische erfgoed. Het veld van positieve tradities waarop men zich beriep en dat een complexoze identificatie met het verleden moest mogelijk maken, werd steeds ruimer ingeschat. Onvermijdelijk dringt zich dan de vraag op hoe ook de 'schaduwzijden' van het Duitse verleden in dit optimistisch gestemde geschiedenisbeeld werden opgenomen. Wat met het democratisch deficit van het Wilhelminische Keizerrijk, wat met de nasleep van de Eerste Wereldoorlog en de mislukte Novemberrevolutie, wat met de structurele belasting waaraan de Weimarrepubliek ten onder was gegaan, wat ten slotte met Hitlers machtsgreep en de installatie van het Derde Rijk? Hoe diende met andere woorden de omineuze 'deutscher Sonderweg' - de weg die de Natie naar de afgrond van het nationaal-socialisme had gevoerd - in een groeiend traditiebewustzijn te worden geïntegreerd? In de naoorlogse consensus gold dat ontstaans- en ontwikkelings-voorwaarden van het nationaal-socialisme in de nieuwe staat onomkeerbaar waren uitgeroeid. De onheilzame weg naar de fascistische dictatuur was door de invoering van het socialisme definitief tot staan gebracht.

Een al te negatief beeld van Duitslands historische ontwikkeling die in de totale catastrofe was uitgemond, bleek naderhand niet te verzoenen met het beoogde eerherstel van het nationale verleden. De opvatting dat achter de opkomst en doorbraak van Hitlers massabeweging in feite alleen maar de hand te zoeken was van het burgerlijk grootkapitaal, dat zich wou indekken tegen een dreigende revolutie van Links, kwam aan dit dilemma tegemoet. Kerngedachte was dat een in wezen beperkte clique van industriëlen en bankiers via door hen gesteunde fascistische bewegingen en regimes de feitelijke macht in handen hielden. Zij speelden daarbij een demagogisch en machiavellistisch spel door schaamteloos chauvinistische en antisociale sentimenten bij een ontredderd kleinburgerdom en subproletiaat aan te wakkeren. DDR-geschiedenisideologen ontpopten zich daarbij tot de verdedigers van een complot-theorie, die de eindverantwoordelijkheid voor dit alles in handen van een uiterst beperkte machtsgroep legde. Zij kwamen daarbij merkwaardig genoeg dicht bij de opvattingen die al langer gemeengoed waren

onder conservatieve historici in het Westen en die de ontsporingen van het Derde Rijk aan de duistere machinaties van geïsoleerde individuen toeschreven. In beide gevallen bleef het 'gezonde volk', de Natie of minstens de grote meerderheid van de bevolking van kwalijke smetten gevrijwaard. Na de oorlog was aansluiting bij de ongeschonden en onbelaste tradities uit het nationale verleden verzekerd.

Marxistische geschiedschrijvers toonden zich waardige erfgenamen van de communistische ideologen uit de jaren twintig en dertig in hun illusionaire onderschatting van de opkomende rechts-radicalen massabewegingen in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog. De diepgang van het cultuurpessimisme en de ondergangsstemming, de invloed van een bijzondere 'Kriegserlebnis', de romantische adoratie van oorlog en geweld alsook de attractiviteit van nieuwe revolutionaire, antiburgerlijke, maar ditmaal 'völkische' bewegingen stonden haaks op het rationalisme, het vooruitgangsoptimisme en het pacifisme waaraan Links - minstens principieel - gehecht bleef. Dat deze nieuwe rechtse massabewegingen erin slaagden gedeeltelijk dezelfde maatschappelijke doelgroepen aan te spreken, een aan de socialistische ideologie ontleend jargon hanteerden, en voor dit alles - en met meer succes - gebruik maakten van een in de Russische revolutie beproefd arsenaal aan strijdmethodes en politieke tactieken, bemoeilijkte alleen maar het inlevingsvermogen voor marxistische ideologen en historici.

1933 en de daarop volgende uitschakeling van de parlementaire orde stelden de geschiedeniswetenschap voor de vraag naar de continuïteit tussen de teloor gegane Weimarrepubliek en de nationaal-socialistische dictatuur. Voor DDR-historici was het uitgesloten dat het Derde Rijk een nieuwe fase in de modernisering van Duitsland zou ingeluid hebben. De basisstructuren van de samenleving waren immers onaangetast gebleven. In tegendeel: de heersende klassen hadden hun dominantie veilig gesteld. DDR-historici konden zich echter wel verzoenen met de stelling dat het NS-regime minstens op lange termijn een 'point of no return' in de nationale geschiedenis had betekend. De 'bruine revolutie' die door Hitlers beweging op gang was gebracht, had immers de pijlers van het oude

- zowel keizerlijke als republikeinse - Duitsland ondermijnd. Het 'Reich' zelf was verantwoordelijk voor het debâcle van 1945 en had op die manier, zij het onrechtstreeks op zijn eigen puinhopen, de weg vrij gemaakt voor drastisch nieuwe naoorlogse machtsverhoudingen: een kapitalistische en democratische welvaartsstaat in het Westen en een radicale sociale omwenteling in het Oosten.

In de ineenstorting van het SED-regime lag het fiasco van de DDR voorgeprogrammeerd. De 'Wende' van 1989 luidde het einde in van alle politieke en historische pretenties die het 'andere Duitsland' in zijn 40-jarig bestaan had gecultiveerd. Het legde ook het mechanisme bloot waarmee de DDR het verleden grootschalig had verdrongen. Op de agenda stond een dubbele problematiek van 'Vergangenheitsbewältigung'. Aan de orde was niet alleen de verwerking van de nationaal-socialistische episode, maar tevens een bezinning over het uitblijven van die verwerking onder het stalinisme. Jarenlang had de staatsdoctrine afgekondigd dat de ruggegraat zelf van het fascisme was gebroken. De kloof in het geschiedenisbeeld kreeg daardoor een geografische dimensie: de erfenamen van het Derde Rijk waren steeds 'de anderen'. Achter de façade van een schijnbaar grondige denazificatie waren 'kleine nazi's' echter al in een vroeg stadium geruisloos in de socialistische samenleving geïntegreerd geworden. Autoritaire schijn-deugden als discipline, arbeidsethiek en ideologische weerbaarheid hadden de overgang van het Derde Rijk naar het sovjet-communisme zonder al te veel problemen overleefd. Het gemak waarmee SED-ideologen staat en samenleving van iedere historische medeverantwoordelijkheid vrijpleitten, was onhoudbaar geworden. Een tweesparenbeleid dat de geschiedenis had herleid tot een strijd tussen Goed en Kwaad had afgedaan.

De in dit proefschrift behandelde onderwerp verwijst meer in het algemeen naar de problematische relatie tussen geschiedenis en samenleving, tussen historie, Natie, cultuur en identiteit. De wijze waarop in de voormalige DDR geschiedenis werd geschreven vertoonde alle kenmerken van een nationaal epos. In een optimistisch gestemd geschiedenisbeeld dienden lelijke zwammen zoals bijvoorbeeld het fascisme als een soort totale 'historische negativi-

teit' te worden geconcipieerd. Een realiteit als de opkomst van het Derde Rijk stond immers haaks op het wezen zelf van het historisch proces, namelijk de niet aflatende opgang naar redelijkheid en humaniteit, naar vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid. Wanneer het fascistische tijdperk als het 'absolute Kwaad' kon worden geïdentificeerd en geïsoleerd, kon het des te gemakkelijker als randverschijnsel uit het zelfbeeld worden geweerd. De historische continuïteit was hersteld. In het nationale epos wordt een ongecompliceerde identificatie tussen verleden en heden mogelijk gemaakt, de burger wordt met het verleden 'verzoend'. Wat historie als een nationaal epos op de eerste plaats beoogt, is de kritiekloze omhelzing van wat als het zogenaamde 'eigen verleden' wordt voorgeschoteld. Ongewild vond de DDR-geschiedschrijving hierdoor aansluiting bij conservatieve nationaal-patriottische stromingen in het Westen en anticipeerde ze op het herstel van de Duitse nationale eenheid in 1990.